

O PRVOM IZDANJU GLAGOLJSKOG BREVIJARA

Nedavno su profesori Arturo Cronia i Luigi Cini objelodanili raspravu *Rivalutazione di una scoperta di Emilio Teza: »L' editio princeps« dei breviari glagolitici* — otisak iz Atti dell' Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, god. 1954—55, Tom CXIII — str. 71—117 s jednom slikom izvan teksta. Ta rasprava nadovezuje na moju raspravu *Jedna hrvatsko-glagnoljska inkunabula iz godine 1491*, Rad JAZU, Zagreb 1951, str. 53—93., u kojoj sam bio prikazao 6 pergamenih listova s kalendarskim sadržajem, štampanih glagoljicom, što se nalaze u Vatikanskoj biblioteci. Po svestranjoj analizi samoga teksta, ja sam tada zaključivao, da su ti kalendarski listovi pripadali svakako jednoj knjizi oficija, pa ako to nije bio pravi brevijar, onda je to bio Oficij Bogorodice (str. 65). Na kraju sam (str. 81) napisao ovaj dodatak: »Dok je ova radnja bila u toku štampanja, saznao sam, da je prof. Luigi Cini našao nedavno u Veneciji jedan istisak glagoljskog brevijara, kojemu odgovara naš fragmenat. Time je riješeno pitanje identiteta edicije, kojoj je pripadao ovaj fragmenat: bio je to brevijar, kako sam to pretpostavio u Hrvatskoj enciklopediji (sv. II, str. 290), stavivši ga na čelo glagoljskih štampanih brevijara.«

Sada je eto L. Cini izašao s prikazom toga nalaza zajedno s poznatim talijanskim slavistom A. Croniom, pa je to dragocjen prilog za studij glagoljskih inkunabula, posebno za fiksiranje prvoga izdanja glagoljskog brevijara. No, kako se već iz naslova vidi, autori su htjeli da njihova radnja bude revalutacija nalaza Emilija Teze, koji je javnosti dao prvi izvještaj o ovoj inkunabuli mletačke biblioteke S. Marco još god. 1896. u *Rendiconti della R. Accademia dei Lincei*, vol. V, fasc. 11. To neobično iznenađenje su nam autori Cronia-Cini željeli pružiti već u naslovu. Doista pravo čudo, da nitko u našoj naučnoj literaturi nije znao za Tezinu obavijest štampanu u jednoj akademskoj publikaciji, a Akademije — kako vele i autori — izmjenjuju publikacije. (Ja sam konstatirao, da Rendiconti od g. 1896. ne posjeduje nijedna zagrebačka veća biblioteka, ni Akademijina.) Autori su ipak nešto pretjerali u spočitavanju slavenskim učenicima, što im je to izdanje brevijara ostalo nepoznato sve do danas (»e ancora oggi non sono riusciti a scoprirla« str. 73; »rimasto ignoto agli studiosi slavi sino ad oggi« — završne riječi na str. 117). Konačno krivac je i prof. Cronia, koji je bio bliže izvoru, pa ipak nije ni u jednom svojem radu to izdanje spomenuo, iako je imao dosta prilike, kao na pr. u poznatoj studiji *L' enigma del glagolismo in Dalmazia*, Zara 1922 (1925), str. 84, gdje je nabrajao druga glagoljska izdanja. Rad Emilija Teze nije spomenuo ni u literaturi, koju je inače obilno citirao. Čak i u članku »*Glagolitica Vaticana*« v *Karamanovih Considerazioni*... (Slavistična revija, L. V—VII, Ljubljana 1954., str. 108) prof. Cronia još ne zna za Tezino otkriće, jer piše za prof. Cinija, »da je odkril glagoliške izdaje prvoga brevija, ki ga je bežno predvideval Parčić leta 1876, a ki je bil do sedaj neznan in o katerem bo prof. Cini povedal dokončno besedo na drugem mestu v bližnji prihodnosti«.

Meni posebno zamjeraju autori (s usklikom žaljenja *ahimè!*), što sam se tobože nakon g. 1942. predomislio i onih šest listova pripisao Oficiju

Bogorodice. U stvari oni su krivo shvatili moju metodičku analizu kalendara, po kojoj se, pored brevijara, mogao dopustiti i Oficij Bogorodice, kojem je mogao pripadati kalendar.

Od talijanskih autora saznajemo, da su i Dragutin Parčić i Vatroslav Jagić znali za Tezino otkriće. Parčić je čak s Tezom o tom dopisivao, ali je i poslije njegova članka u Rendiconti uporno ostao kod uvjerenja, da se ne radi o posebnom izdanju, nego o Baromićeveu od 1493. Parčićeva pisma Tezi čuvaju se u biblioteci S. Marco u Mlecima.

O historijatu ovoga primjerka saznajemo, da mu je bio vlasnik kanonik Teseo Ambrogio Albonesi (1459—1540), orientalist, nastavnik sirskeg i kaldejskog jezika na univerzi u Bologni. On je priređivao izdanje kaldejskog psaltira i bez sumnje je htio da konsultira slavenski tekst. Stoga je, pored svoga imena, na rubovima glagoljskog brevijara napisao na latinskom jeziku mnogo bilježaka biblijsko-egzegetske prirode. Kasnija mu je sudbina nepoznata, a krajem XIX st. dobio ga je u ruke Ulrico Hoepli i odstupio ga Tezi, a Teza biblioteci Marciani, gdje se i sada nalazi pod oznakom *inc. 1235*.

Cronijina i Cinijeva radnja je pretežno bibliografskoga i jezično-deskriptivnoga karaktera. Za naše čitaoce prenijet ćemo kratak opis i sadržaj kodeksa. To je knjiga, koja danas ima, po novoj numeraciji, VIII + 380 papirnih listova form. 16,1 × 11,5 cm. Papir je raznovrstan, ima čak sedam različitih filigrana, ali oni svi pokazuju mletačku provenijenciju. Na početku je kodeks čitav, a i sav je dobro sačuvan, ali na kraju manjka jedan kvateran (8 listova). List 1. recto je posve prazan (na njem su Albonesijevi zapisi), a na verso-strani je već kalendar za januar (*envar*). Kodeks dakle nije imao naslovne strane ni privilegija, a dragocjeni eksplicit na kraju je izgubljen. U tom krnjem obliku bio je kodeks još u Albonesijevim rukama. Dok prvi kvateran s kalendarskim tekstom nije numeriran, drugi listovi imaju glagoljsku folijaciju, koja nije jedinstvena, počinje tri puta: 1—183, 1—163, 1—32.

Tekst brevijara je složen u dva stupca s po 38 crta, u crnoj i crvenoj boji. Slog je čist, ali u crvenoj boji manje. Raznoliki su inicijali, bez ukrasa, a neka mjesta za njih ostala su prazna. Tipovi pojedinih slova nisu uvijek identični u detaljima. Tradicionalna su kraćenja i ligature, ali poneki detalj ipak u štampi iznenađuje (kao na pr. sitno nadredno *k* u abrevijaturi *êko*, ligatura *lu* i sl.), samo to autori nisu dovoljno razradili, a donijeli su reprodukciju samo jedne, i to prve brevijarske strane.

Sadržaj je: f. I—VIII^v kalendar, f. 1—182^v *Proprium de tempore*, f. 182^v—232 *Psalterium*, f. 232—348^v *Proprium sanctorum*, f. 349—380^v *Commune sanctorum*.

Kalendar počinje na f. IV na jednak način kao i ostali mjeseci, na f. VIII je nastavak table pomičnih blagdana s rubrikama: *Vznesenije*, *Petikosti*, *Telo B(o)žie*, *Advenat'* i svršava: *A ta tabla bi izneta iz latinske . i teže do . č . f . i . b .* (t. j. 1522). Na f. VIII^v nalazi se indeks kvaterana, koji su također signirani glagoljskim slovima. Šteta da autori u tekstu kalendara za januar nisu označili, u koji dan pada koji svetac.

Proprium de tempore, dakle sam brevijar, počinje šablonskom rubrikom: *Počëtie brvêla po / z(a)konu rimsk(o)ga dvora*. Oficij počinje prvom

subotom prišastva na večernji. Autori slijede sadržaj iz dana u dan po rubrikama u točnoj latiničkoj transliteraciji i u latinskom prijevodu za čitavu crkvenu godinu. Žalimo, što nisu dali ovdje, a ni u drugim partijama brevijara, popis biblijskih perikopa. Tako nisu ni za psaltir kazali točniji sadržaj.

Proprium sanctorum prikazali su autori također samo po rubrikama, t. j. po naslovima, tako da saznajemo za svakoga sveca, koji je našao mjesta u propriu, ali nažalost ne saznajemo ništa više. A za ocjenu i kategorizaciju brevijara, a pogotovo za poređivanje s drugima, bilo bi neophodno nužno znati što i koliko ima vlastitoga u službama pojedinim svecima.

Commune sanctorum s običnim kategorijama svetaca prekida se u oficiju Majke Božje posljednjim riječima u ovom primjerku: *ot devi . tagda (is)plnê/na sut' pisaniê . êko da*. Između Communa i kalendara postoje neke razlike; na pr. Commune nema službe sv. Cirilu i Metodiju, koji se navode u kalendaru.

Autori s pravom pretpostavljaju, da su na nestalim listovima vjerojatno još bila Officia anexa (dodaci).

Prikaz jezika ovoga kodeksa, koji je izradio — kako se kaže u noti — prof. Cronia, iako nije iscrpan, posve je dovoljan, da se shvati karakter jezika jednog slavenskohrvatskog liturgijskog spomenika s kraja XV. stoljeća, koji je poput ostalih eklektičan, nedosljedan, hibridan i sl. Zanimljivo je u pogledu poluglasa, da je on često izostavljen, ali da nije zamijenjen apostrofom! Osobina je ove škole i vrlo ustrajno upotrebljavanje grafema »št« kao i dosta česta veza *žd*. Upotreba »jata« je preobilna, čak i za etimološko *i* i *e*. Po raznoličnim refleksima »jata« kao ni po drugim novijim jezičnim pojavama autor nije mogao ništa zaključiti o jezičnoj ubikaciji brevijara, tek se može govoriti o općim čakavskim refleksima.

Autori nisu mnogo ulazili u prikaz i kritiku tekstova. Sumarno su ustvrdili, da jedan dio tekstova odražuje ćirilometodsku tradiciju, osobito psalmi, a drugi Vulgatu. Kao primjer citirali su psalam 19. uporedo s tekstom iz Sinajskog psaltira, samo nažalost po izdanju L. Geitlera umjesto po boljem izdanju Severjanova. Isto tako dali su odlomak iz Sofonije (po Vulgati) i par odlomaka iz evanđelja u poredbi s tekstom iz Assemanijeva evanđelistara, ali i to po starom izdanju F. Račkoga.

Naša je znatiželja u pogledu ovoga izdanja brevijara ostala i dalje u mnogom pitanju nezadovoljena. Tako autori nisu našli elemenata ni za identifikaciju kruga, koji bi bio zainteresiran za ovaj brevijar. Ali oni se za to nisu mnogo ni trudili, jer nisu ni pokušali ući u analizu svetačkih slojeva, ni u fiksiranje opsega Propriuma pojedinih svetaca, ni u poređivanje s drugim brevijarskim tekstovima. Naročito je bila potrebna sumarna poredba s Baromićevim izdanjem, kad je već Parčić tako uporno ostajao na identičnosti ovih dvaju izdanja. S obzirom na činjenicu, da su dva brevijara bila štampana u tako kratkom razmaku, autori samo dopuštaju, da je Albonesijev mogao biti štampan i izvan Venecije, ili da je možda jedan od njih bio namijenjen samo jednom crkvenom redu. Taj

»možda« treba izostaviti, jer je poznato, da je Baromićev izrazito franjevački (i zadarski) brevijar, premda mu je »korektor« bio svjetovni svećenik Baromić. Albonesijev nije redovnički, nego općerimski tip brevijara.

Osobito smo očekivali, da će nam autori moći iz talijanskih izvora i literature dati, ako ne rješenje, a ono barem osvjetljenje pitanja: gdje je brevijar mogao biti štampan, u kojoj štampariji, tko je mogao biti redaktor ili korektor i sl. Ali na sva ta pitanja oni su mogli reći samo to, da izvori, koji bi mogli dati nešto svijetla, ne poznaju ovoga izdanja, a u Državnom arhivu u Mlecima nije se našao štamparski »privilegij« za ovo izdanje.

Koliko smo dakle s jedne strane zahvalni talijanskim učenjacima za informacije i prikaz primjerka prvog izdanja glagoljskog brevijara od g. 1491., toliko smo svijesni, koliko još ostaje oko njega otvorenih pitanja, na koja još treba tražiti odgovor.

V. Štefanić